

มิลินทปัญหา

- ตอนที่ ๖ -

□มิลินทปัญหา วรรคที่ ๒

■ปัญหาที่ ๑ ถามความสืบทอดแห่งธรรม

สมเด็จพระเจ้ามิลินทบรมกษัตริย์ พระบาทท้าวเธอได้ตรัสถามปัญหาต่อไปว่า
“ ข้าแต่พระนาคนเสน ผู้ใดเกิดก็เป็นผู้นั้นหรือว่ากลายเป็นผู้อื่น? ”
พระเถระถวายพระพรตอบว่า
“ ไม่ใช่ผู้นั้น และไม่ใช่ผู้อื่น ”
“ โยมยังสงสัยขอนิมนต์อุปมาาก่อน ”
“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรเข้าพระทัยว่าอย่างไร...คือมหาบพิตรเข้าพระทัยว่า เมื่อมหาบพิตรยังเป็นเด็กอ่อน ยังนอนหงายอยู่ที่พระอุณัน บัดนี้ มหาบพิตรเป็นผู้ใหญ่แล้วก็คือเด็กอ่อนนั้น...อย่างนั้นหรือ? ”
“ ไม่ใช่ พระผู้เป็นเจ้า คือเด็กอ่อนนั้นเป็นผู้หนึ่งต่างหาก มาบัดนี้โยมซึ่งเป็นผู้ใหญ่แล้วก็เป็นผู้หนึ่งต่างหาก ”
“ มหาราชะ เมื่อเป็นอย่างนั้น มารดาก็จักนับว่าไม่มี บิดาก็จักนับว่าไม่มี อาจารย์ก็จักนับว่าไม่มี ผู้มีศีลก็จักนับว่าไม่มี ผู้มีศีลปะก็จักนับว่าไม่มี ผู้มีปัญญาจักนับว่าไม่มีทั้งนี้เพราะอะไร... เพราะวามารดาของผู้ยังเป็น กลละ อยู่ เป็นผู้หนึ่งต่างหาก มารดาของผู้เป็น อัပ္พพะ คือผู้กลายจากกลละ อันได้แก่กลายจากน้ำใส ๆ เล็ก ๆ มาเป็นน้ำคล้ายกับน้ำล้างเนื้อ ก็ผู้หนึ่งต่างหากเมื่อผู้นั้นกลายเป็นก้อนเนื้อ มารดาก็ผู้หนึ่งต่างหาก เมื่อผู้นั้นกลายเป็นแท่งเนื้อ มารดาก็เป็นผู้หนึ่ง เมื่อผู้นั้นยังเล็กอยู่ มารดาก็เป็นผู้หนึ่งอีกต่างหาก เมื่อผู้นั้นโตขึ้น มารดาก็เป็นผู้หนึ่งต่างหาก อย่างนั้นหรือ...ผู้ศึกษาศิลปะ ก็เป็นผู้หนึ่งต่างหาก ผู้สำเร็จการศึกษาแล้ว ก็เป็นผู้หนึ่งต่างหาก ผู้ทำบาปกรรมก็เป็นผู้หนึ่งต่างหาก ผู้มีมือด้วนเท้าด้วน ก็เป็นผู้หนึ่งต่างหาก อย่างนั้นหรือ? ”
“ ไม่ใช่อย่างนั้น ผู้เป็นเจ้า ในเมื่อโยมกล่าวอย่างนี้ ส่วนพระผู้เป็นเจ้าจะกล่าวอย่างไร? ”
“ ขอถวายพระพร เมื่อก่อนอาตมายังเป็นเด็กอ่อนอยู่ บัดนี้ ได้เจริญเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ อวัยวะทั้งปวงนั้น รวมเข้าเป็นอันเดียวกัน เพราะอาศัยกายอันนี้แหละ ”
“ ขอได้โปรดอุปมาด้วย ”
“ มหาราชะ เปรียบเสมือนว่า บุรุษคนหนึ่งจุดประทีปไว้ ประทีปนั้นจะสว่างอยู่ตลอดคือหรือไม่? ”
“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ประทีปนั้นต้องสว่างอยู่ตลอดคืน ”
“ มหาราชะ เปลวประทีปในยามต้น ก็คือเปลวประทีปในยามกลางอย่างนั้นหรือ? ”
“ ไม่ใช่อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้า ”
“ เปลวประทีปในยามกลาง ก็คือเปลวประทีปในยามปลายอย่างนั้นหรือ? ”
“ ไม่ใช่อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้า ”
“ มหาราชะ เปลวประทีปในยามต้น ก็เป็นอย่างหนึ่ง เปลวประทีปในยามกลาง ก็เป็นอย่างหนึ่ง เปลวประทีปในยามปลาย ก็เป็นอย่างหนึ่ง อย่างนั้นหรือ? ”
“ ไม่ใช่อย่างนั้น ผู้เป็นเจ้า คือเปลวประทีปนั้นได้สว่างอยู่ตลอดคืน ก็เพราะอาศัยประทีปดวงเดียวกันนั้นแหละ ”
“ ข้อนี้ก็ฉันทันนั้นแหละ มหาบพิตร คือ ธรรมสันตติ ความสืบทอดแห่งธรรม ย่อมสืบทอดกัน เมื่อสิ่งหนึ่งเกิด สิ่งหนึ่งดับ ย่อมติดต่อกันไม่ก่อนไม่หลัง เพราะฉะนั้น จะว่าผู้นั้นก็ไม่ใช่ จะว่าผู้อื่นก็ไม่ใช่ ย่อมถึงซึ่งการจัดเข้าในวิญญานดวงหลัง ขอถวายพระพร ”
“ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นไปอีก ”
“ มหาราชะ ในเวลาที่คนทั้งหลายริตนม นมสดก็กลายเป็นนมส้ม เปลี่ยนจากนมส้มก็กลายเป็นนมขม เมื่อเปลี่ยนจากนมขม ก็กลายเป็นเปรี้ยว ผู้ใดกล่าวว่า นมสดนั้นแหละคือนมส้ม นมส้มนั้นแหละคือนมขม นมขมนั้นแหละคือเปรี้ยว จะว่าผู้นั้นกล่าวถูกต้องดีหรืออย่างไร? ”
“ ไม่ถูก พระผู้เป็นเจ้า คือเปรี้ยวนั้นก็อาศัยนมสดเดิมนั้นแหละ ”
“ ข้อนี้ก็ฉันทันนั้นแหละ มหาบพิตร ธรรมสันตติ คือความสืบทอดแห่งธรรม ก็ย่อมสืบทอดกันไปอย่างหนึ่งเกิด อย่างหนึ่งดับ สืบทอดกันไปไม่ก่อนไม่หลัง เพราะฉะนั้น จะว่าผู้นั้นก็ไม่ใช่ จะว่า

ผู้อื่นก็ไม่ใช่ ว่าได้แต่เพียงว่า ถึงซึ่งการสงเคราะห์เข้าในวิญญานดวงหลังเท่านั้น ขอถวายพระพร ”

“ พระผู้เป็นเจ้าแก้ไขนี้สมควรแล้ว ”

สรุปความ

ปัญหานี้พระเจ้ามีล้นท์เข้าใจว่า คนที่เกิดมาแล้วจากเด็กมาเป็นผู้ใหญ่ ท่านเข้าใจว่าเป็นคนละคนกัน

พระนาเคนสังขีแจ้งว่า ความจริงก็เป็นคนเดียวกัน แต่ที่ท่านตอบว่า จะเป็นผู้นั้นก็ไม่ใช่จะเป็นผู้อื่นก็ไม่ใช่ นั่นก็เพราะอาศัยสันตติ ความสืบต่อกัน เปรียบเหมือนเปลวไฟและนมสดที่เปลี่ยนไป

เมื่อเปลี่ยนไปแล้ว จะว่าเป็นของเดิมก็ได้ จะว่าเป็นของอื่นก็ได้ ไม่ใช่ แต่ต้องอาศัยความสืบต่อกันไป เหมือนกับร่างกายที่เกิดมาก็อาศัยอวัยวะเดิมแล้วค่อยเปลี่ยนแปลง เติบโตขึ้นมาจนกว่าจะแก่เฒ่าไป ก็ถือว่าเป็นบุคคลเดียวกันนั่นเอง

■ ปัญหาที่ ๒ ถามความรู้สึกของผู้ไม่เกิดอีก

“ ข้าแต่พระนาเคน บุคคลใดไม่เกิดอีกบุคคลนั้นรู้หรือไม่ว่า เราจักไม่เกิดอีก ? ”

“ มหาราชะ ผู้ใดจะไม่เกิดอีก ผู้นั้นก็รู้ว่าเราจักไม่เกิด ”

“ ข้าแต่พระคุณเจ้า ผู้นั้นรู้ได้อย่างไร ? ”

“ ขอถวายพระพร เหตุปัจจัยอันใดที่ทำให้ถือกำเนิด ผู้นั้นก็รู้ว่าเราจะไม่เกิด เพราะความดับไปแห่งเหตุปัจจัยอันนั้นแล้ว ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

“ มหาราชะ เปรียบเหมือนขานาไถนาแล้ว หว่านข้าวแล้ว ได้ข้าวไว้เต็มยุ้งแล้ว ต่อมาภายหลังเขาก็ไม่ไถไม่หว่านอีก เขามีแต่บริโภคหรือขายซึ่งข้าวนั้น หรือทำอย่างใดอย่างหนึ่งตามเหตุปัจจัยที่มีมา ขวานานั้นรู้หรือไม่ว่า ยังข้าวของเราจักไม่เต็ม? ”

“ รัชิ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ รู้อย่างไรละ ? ”

“ อ้อ...รู้เพราะไม่มีเหตุปัจจัยที่จะทำให้ยังข้าวเต็ม ”

“ ข้อนี้ก็ฉันทันแหละ มหาบพิตร ผู้นั้นก็รู้ว่าเราจักไม่เกิดอีก เพราะหมดเหตุปัจจัยที่จะทำให้ถือกำเนิดแล้ว ”

“ ถูกแล้ว พระนาเคน ”

อธิบาย

คำว่า “ หมดเหตุปัจจัย ” หมายความว่า เป็นผู้หมดกิเลส ดันหาอุปาทาน และอกุศลกรรม ที่จะทำให้เกิดอีก

■ ปัญหาที่ ๓ ถามที่ดับปัญญา

“ ข้าแต่พระนาเคน ญาณ เกิดแก่ผู้ใด ปัญญา เกิดแก่ผู้นั้นหรือ ? ”

“ เกิด...มหาราชะ คือ ญาณ เกิดแก่ผู้ใด ปัญญา ก็เกิดแก่ผู้นั้น ”

“ ข้าแต่พระนาเคน สิ่งใดเป็นญาณสิ่งนั้นหรือเป็นปัญญา? ”

“ ถูกแล้ว...มหาราชะ คือสิ่งใดเป็นญาณก็สิ่งนั้นแหละเป็นปัญญา ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ญาณได้เกิดแก่ผู้ใดปัญญานั้นได้เกิดแก่ผู้นั้น ผู้นั้นหลงหรือไม่หลง ? ”

“ มหาราชะ ผู้มีปัญญาหลงในบางสิ่งบางอย่าง ไม่หลงในบางสิ่งบางอย่าง ”

“ หลงในสิ่งไหน ไม่หลงในสิ่งไหน ? ”

“ ขอถวายพระพร หลงในศิลปะที่ไม่ชำนาญก็มี ในทิศที่ไม่เคยไปก็มี ในชื่อหรือสถานที่ที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังก็มี ”

“ อ้อ...แล้วไม่หลงในอะไร พระผู้เป็นเจ้า ? ”

“ไม่หลงในสิ่งที่ตนรู้แล้วว่าเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ”
“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ก็โมหะ คือความหลงของผู้นั้นไปอยู่ที่ไหนล่ะ? ”
“ มหาราชะ พอ ญาณ เกิดแล้ว โมหะ คือความหลงก็ดับไปในญาณนั่นเอง ”
“ ขอนิมนต์อุปมาเถิด ”

อุปมาผู้จุดประทีป

“ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่ง จุดประทีปเข้าไปในเรือนที่มืด ในขณะนั้นความมืดก็ดับไป แสงสว่างก็ปรากฏขึ้น ฉันทใด เมื่อ ญาณ เกิดขึ้นแล้ว โมหะ ก็ดับไปในที่นั้น ฉันทนั้นแหละ ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ก็ปัญญานั้นเล่า...ไปอยู่ที่ไหน? ”

“ มหาราชะ ปัญญา ทำหน้าที่ของตนแล้วก็ดับไปในที่นั่นเอง สิ่งใดที่ทำด้วยปัญญานั้นว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สิ่งนั้นไม่ดับ ”

“ ข้าแต่พระนาคเสน พระผู้เป็นเจ้าได้กล่าวไว้แล้วว่า ปัญญาทำหน้าที่ของตนแล้วก็ดับไป แต่สิ่งใดที่ทำด้วยปัญญานั้นว่าเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สิ่งนั้นไม่ดับ ดังนี้ ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาด้วย ”

อุปมาการเขียนเลข

“ มหาราชะ เหมือนอย่างว่า บุรุษผู้ใดรู้หนึ่ง อยากดูตัวเลขในกลางคืน จัดแจงให้จุดประทีปขึ้นเขียนเลข เมื่อประทีปดับแล้วเลขก็ยังไม่หายไป ข้อนี้มีอุปมา ฉันทใด ปัญญาทำหน้าที่ของตนแล้วดับไป แต่สิ่งที่รู้ด้วยปัญญานั้นเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั่น มิได้ดับไป ฉันทนั้น ”

“ ขอพระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้ยิ่งขึ้น ”

อุปมาโองน้ำ

“ ขอถวายพระพร เปรียบประตจพวกมนุษย์ในชนบทตะวันออก จัดตั้งโองน้ำไว้ ๕ โองน้ำข้างประตู เพื่อดับไฟที่จะไหม้เรือน เมื่อไฟไหม้เรือนแล้ว โองน้ำ ๕ โองน้ำนั้นเขาก็เข้าไปเก็บไว้ในละแวกบ้าน ไฟก็ดับไป ชาวบ้านคิดหรือไม่ว่า เราจักต้องทำสิ่งที่จำเป็นด้วยโองน้ำเหล่านั้นอีก? ”

“ ไม่คิด พระผู้เป็นเจ้า เพราะไม่มีความจำเป็นกับโองน้ำเหล่านั้นอีกแล้ว ด้วยว่าไฟก็ดับแล้วเขาจึงนำไปเก็บไว้เช่นนั้น ”

“ มหาราชะ ควรเห็น อินทรีย์ ๕ มีศรัทธาเป็นต้นว่า เปรียบเหมือนกับโองน้ำทั้ง ๕ พระโยคาวจรเปรียบเหมือนชาวบ้าน ก็เลสเปรียบเหมือนไฟ ก็เลสดับไปด้วยอินทรีย์ ๕ เปรียบเหมือนกับไฟดับไปด้วยน้ำทั้ง ๕ โองน้ำนั้น ก็เลสที่ดับไปแล้วย่อมไม่เกิดขึ้นอีก ฉันทใด เมื่อปัญญาทำหน้าที่ของตนแล้วก็ดับไป แต่สิ่งที่รู้ว่าเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้นมิได้ดับไป ฉันทนั้น ”

“ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นไปอีก ”

อุปมารากยา

“ มหาราชะเปรียบปานประหนึ่งว่าแพทย์ผู้ถือเอารากยา ๕ รากไปหาคนไข้ บดรากยาทั้ง ๕ นั้น แล้วละลายน้ำให้คนไข้ดื่ม โรคนั้นก็หายไปด้วยรากยาทั้ง ๕ รากนั้น แพทย์นั้นคิดหรือไม่ว่า เราจักต้องทำกิจที่ควรทำด้วยรากยาเหล่านั้นอีก? ”

“ ไม่คิด พระผู้เป็นเจ้า ”

“ มหาราชะ รากยาทั้ง ๕ นั้น เหมือน อินทรีย์ ๕ มีศรัทธาเป็นต้น แพทย์นั้นเหมือนพระโยคาวจร ความเจ็บไข้เหมือนกิเลส บุรุษผู้เจ็บไข้เหมือนปุถุชน ไขหายไปด้วยยาทั้ง ๕ รากนั้นแล้ว ผู้เจ็บไข้นั้น ก็หายโรค ฉันทใด เมื่อกิเลสออกไปด้วยอินทรีย์ ๕ แล้วกิเลสก็ไม่เกิดอีก อย่างนี้แหละ มหาบพิตรชื่อว่าปัญญาทำหน้าที่ของตนแล้วดับไป แต่สิ่งนั้นหามิได้ดับไป ฉันทนั้น ”

“ นิมนต์อุปมาให้ยิ่งกว่านี้อีก ”

อุปมาผู้ถือลูกธนู

“ มหาราชะ เหมือนกับบุรุษผู้จะเข้าสู่สงคราม ถือเอาลูกธนู ๕ ลูก แล้วเข้าสู่สงคราม เพื่อต่อสู้กับข้าศึก เขาเข้าสู่สงครามแล้วก็ยิงลูกธนูไป ข้าศึกก็แตกพ่ายไป บุรุษนั้นคิดหรือไม่ว่า

เราจำเป็นต้องทำกิจด้วยลูกธนูเหล่านั้นอีก ? ”

“ ไม่คิด พระผู้เป็นเจ้า ”

“ มหาราชะ ควรเห็น อินทรี ๕ เหมือนลูกธนูทั้ง ๕ พระโยคาวจรเหมือนกับเข้าสู่สงคราม กิเลสเหมือนกับข้าศึก กิเลสแตกหักไปเหมือนกับข้าศึกพ่ายแพ้กิเลสดับไปแล้ว ไม่เกิดขึ้นอีก อย่างนี้แหละ มหาวปิตร ชื่อว่าปัญญาทำหน้าที่ของตนแล้วดับไป แต่สิ่งที่รู้ด้วยปัญญาว่าเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้นหาไม่ได้ดับไป ขอถวายพระพร ”

“ แก่ดีแล้ว พระนาคเสน ”

■ ปัญหาที่ ๔ ถามเรื่องปรินิพพาน

“ ข้าแต่พระนาคเสน ผู้ใดจะไม่เกิดอีก ผู้นั้นยังได้เสวยทุกขเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งหรือไม่ ? ”

“ ขอถวายพระพร ได้เสวยก็มี ไม่ได้เสวยก็มี ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ที่ว่าได้เสวยก็มี ไม่ได้เสวยก็มีนั้น คือเสวยอะไร ไม่ได้เสวยอะไร ? ”

“ ขอถวายพระพร ได้เสวยเวทนาทางกาย ไม่ได้เสวยเวทนาทางใจ ”

“ ข้าแต่พระนาคเสน ข้อที่ว่าได้เสวยเวทนาทางกาย แต่ไม่ได้เสวยเวทนาทางใจนั้น คืออย่างไร ? ”

“ ขอถวายพระพร คือเหตุปัจจัยอันใดที่จะให้เกิดทุกขเวทนาทางกายยังมีอยู่ ผู้นั้นก็ยังได้เสวยทุกขเวทนาทางกายอยู่ เหตุปัจจัยอันใดที่จะให้เกิดทุกขเวทนาทางใจดับไปแล้ว ผู้นั้นก็ไม่ได้เสวยทุกขเวทนาทางใจ ข้อนี้สมกับที่สมเด็จพระจอมไตรตรัสไว้ว่า ”

“ ผู้นั้นได้เสวยเวทนาทางกายอย่างเดียว ไม่ได้เสวยเวทนาทางใจ ”

“ ข้าแต่พระนาคเสน ผู้ไม่ได้เสวยทุกขเวทนาแล้วนั้น เหตุไรจึงยังไม่ปรินิพพาน ? ”

“ ขอถวายพระพร ความยินดีหรือยินร้ายไม่มีแก่พระอรหันต์เลย พระอรหันต์ทั้งหลายย่อมไม่ทำสิ่งที่ยังไม่แก่ไม่สุกให้ตกไป มีแต่รอการแก่การสุกอยู่เท่านั้น ”

ข้อนี้สมกับ พระสารีบุตรเถระ ผู้เป็นเสนapati ในทางธรรมได้กล่าวไว้ว่า

“ เราไม่ยินดีต่อมรณะ เราไม่ยินดีต่อนิพพาน เรารอแต่เวลาอยู่ เหมือนกับลูกจ้างรอเวลารับค่าจ้างเท่านั้นเราไม่ยินดีต่อมรณะ ไม่ยินดีต่อนิพพาน เราผู้มีสติสัมปชัญญะ รอแต่เวลาอยู่เท่านั้น ”

“ ข้าแต่พระนาคเสน พระผู้เป็นเจ้าแก่ถูกต้องดีแล้ว ”

▶ สรุปความ

ในข้อนี้มีความหมายว่า พระอรหันต์ยังต้องมีความทุกข์ทางกาย เช่น หนาวร้อน หิว กระหาย ปวดอุจจาระปัสสาวะ การป่วยไข้ไม่สบาย ความแก่ และความตาย เป็นต้นแต่จิตใจของท่านไม่กระวนกระวายไม่เป็นทุกข์ไปด้วย ยอมรับนับถือกฎข้อธรรมดาพระนาคเสนจึงตอบว่า “ ผู้ที่ไม่เกิดอีก จึงได้เสวยเวทนาแต่ทางกาย ไม่ได้เสวยเวทนาทางใจ ” ดังนี้

■ ปัญหาที่ ๕ ถามเรื่องสุขเวทนา

“ ข้าแต่พระนาคเสน สุขเวทนา เป็นกุศลหรืออกุศล หรืออัพยาทุกข ? ”

(อัพยาทุกข หมายถึง ธรรมที่ไม่ใช่กุศลและอกุศล คือเป็นนิพพาน)

“ ขอถวายพระพร เป็นกุศลก็มี อกุศลก็มี อัพยาทุกขก็มี ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ถ้าเป็นกุศลก็ไม่ใช่ทุกข ถ้าเป็นทุกขก็ไม่ใช่กุศล คำกล่าวว่า “ สุขเป็นทั้งกุศล เป็นทั้งทุกข ” ก็ไม่ควร ”

อุปมา ก่อนเหล็กแดงและหิมะ

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรจะทรงเข้าพระทัยความข้อนี้อย่างไร... คือ ถ้ามีก้อนเหล็กแดง วางอยู่ที่มือข้างหนึ่งของบุรุษคนหนึ่ง และมีก้อนหิมะเย็นวางอยู่ที่มืออีกข้างหนึ่ง มือทั้งสองข้างจะถูกเผาเหมือนกันหรือ...มหาบพิตร? ”

“ ถูกเผาเหมือนกัน พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ถ้าอย่างนั้น มือทั้งสองข้างนั้น จะร้อนเหมือนกันหรือ? ”

“ ไม่ร้อนเหมือนกัน พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ถ้าอย่างนั้น มือทั้งสองข้างนั้น จะเย็นเหมือนกันหรือ? ”

“ ไม่เย็นเหมือนกัน พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ขอมหาบพิตรจงทราบว่า มหาบพิตรถูกกล่าวข่มขี้แล้ว คือ ถ้าก้อนเหล็กแดง อันร้อนเป็นของเผา ก็จะต้องเผามือทั้งสองข้าง แต่มือทั้งสองข้างนั้นไม่ร้อน เพราะฉะนั้นถ้อยคำของมหาบพิตรจึงใช้ไม่ได้ ถ้าของที่เย็นเป็นของเผา มือทั้งสองข้างก็ต้องถูกเผา แต่มือทั้งสองข้างไม่เย็นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น คำของมหาบพิตรจึงใช้ไม่ได้ ขอถวายพระพร เหตุไฉนจึงว่ามือทั้งสองข้างถูกเผา แต่มือทั้งสองข้างนั้นไม่ร้อนเหมือนกัน ไม่เย็นเหมือนกัน ข้างหนึ่งร้อนอีกข้างหนึ่งเย็น เพราะฉะนั้น คำที่มหาบพิตรตรัสว่า มือทั้งสองข้างถูกเผานั้นจึงใช้ไม่ได้ ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โยมไม่อาจโต้ตอบกับพระผู้เป็นเจ้าได้แล้ว ขอพระผู้เป็นเจ้าจงแก้ไขไปเถิด ”

ลำดับนั้น พระเถระจึงทำให้พระเจ้ามิลินท์ทรงเข้าพระทัยได้ด้วยคาถาอันประกอบด้วยอภิธรรม ว่า

“ มหาราชะ โสมนัสเวทนา (ความรู้สึกยินดี) อันอาศัยการครองเรือน (กามคุณ ๕) มีอยู่ ๖ อาศัยการถือบวชมีอยู่ ๖

โทมนัสเวทนา (ความรู้สึกยินร้าย) อันอาศัยการครองเรือนมีอยู่ ๖ อาศัยการถือบวชมีอยู่ ๖

อุเบกขาเวทนา (ความรู้สึกวางเฉย) อันอาศัยการครองเรือนมีอยู่ ๖ อาศัยการถือบวชมีอยู่ ๖

เวทนาทั้ง ๓๖ อย่างนี้ แยกเป็นเวทนาที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน รวมเข้าด้วยกันเป็นเวทนา ๑๐๘ ขอถวายพระพร ”

“ พระผู้เป็นเจ้าแก้ไขถูกต้องดีแล้ว ”

▶ สรุปความ

พระเจ้ามิลินท์ไม่ทรงเห็นด้วยกับพระนาคเสนที่ว่า สุขเวทนาเป็น

เหมือนกัน

เมื่อพระเถระซักถามต่อไปว่า ถ้ามือทั้งสองข้างถูกเผา ก็จะต้องร้อนเหมือนกัน หรือจะต้องเย็นเหมือนกันใช่ไหม พระเจ้ามีลินท์ตรัสว่า “ ไม่ใช่ ” ดังนั้นแล้วพระนาคเสนจึงเอาประเด็นนี้เป็นความผิด เพื่อชี้โทษที่ทรงเห็นผิดในข้อนี้ เมื่อพระราชาอัปจนต่อปัญหาที่ยกตัวอย่างมานี้จึงเปิดโอกาสให้ชี้แจงได้ เป็นการยอมรับฟังความเห็นของพระเถระว่า

“ บุรุษผู้หนึ่งจับก้อนเหล็กแดงด้วยมือข้างหนึ่ง และจับก้อนหิมะด้วยมืออีกข้างหนึ่ง ซึ่งสิ่งของทั้งสองอย่างนี้ ถึงแม้จะมีสภาพตรงกันข้าม แต่ก็ให้ความรู้สึกทั้งร้อนและเย็นแก่ผู้จับเหมือนกัน ฉันทิ สุขเวทนา อันมิใน เวทนา ๑๐๘ ก็ย่อมให้ความรู้สึกทั้งที่เป็นกุศล อกุศล และอัปยาคฤต เช่นกัน ฉะนั้น ”